

RECENZE

Josef Šmajš: *Potřebujeme filosofii přežít? Úvahy o filosofii, kultuře, poznání, vzdělání, řeči a popularizaci vědy*, Brno: Doplněk 2008, 100 s.

Josef Šmajš je znám řadou svých knih o vztahu přírody a kultury. Tyto jeho úvahy přerostly později ve vytvoření nové – evoluční – ontologie. Recenzovaná kniha z názorů předkládaných v předchozích publikacích vychází a pokouší se je zaprvé podat populárnější formou, zadruhé pak z nich vyvodit některé praktické důsledky týkající se především výuky a vzdělání. Kromě úvodu má kniha šest kapitol: Potřebujeme filosofii přežít?, K biofilní transformaci kultury, Všechny živé systémy poznávají, Vzdělání jako úcta k Zemi, Řeč jako fenomén kultury, K problému popularizace vědy a filosofie. Místo závěru je znovu uveřejněna Nájemní smlouva se Zemí.

V úvodu shrnuje autor myšlenky, které ho k napsání knihy (i knih dřívějších) vedly. Je to zejména nesouhlas s chápáním Země jako zdroje surovin a prostoru pro uspokojování lidských potřeb, přičemž toto uspokojování chápe mnoho lidí zároveň jako „humanizaci“ Země. Proti tomu staví Šmajš tvrzení, že Země je dokonalá a nadřazená všem živým bytostem, lidi nevyjímaje. Svým hédonistickým chováním poškozuje nejen ji, ale zároveň ohrožujeme sami sebe.

První kapitola se zabývá otázkou, jakou filosofii za této situace potřebujeme. Není to ani filozofie, která se soustřeďuje na zkoumání odtaziťých abstraktních problémů, ani ta, která se změnila v podrobný rozbor textů filozofů minulých. Měla by to být filozofie – a zejména ontologie –, která bude kriticky interpretovat vědecké poznání i jeho ontické působení na kulturu a přírodu. Přitom Šmajš poukazuje na to, že tato filozofie by se měla zaměřit více na kulturu, ukázat její současné destruktivní účinky a hledat podmínky pro její biofilní transformaci. Filozofie by se v tomto smyslu měla přiblížit reálným problémům lidstva a zaměřit se na snahu o jeho přežití. K tomu bude třeba i rozboru politiky a jejích mechanismů, které by bylo možné k tomuto účelu využít.

Biofilní transformaci kultury se zabývá kapitola druhá. Šmajš v ní rozebírá pojmy přírody a kultury způsobem, který známe z jeho předchozích knih a které už bylo naznačeno v Úvodu. Poukazuje přitom na to, že destruktivní roli tu hraje i skutečnost, že současná věda je specializovaná, že každá věda poznává jen určitý úsek reality. Ačkoli toto dílčí poznání umožňuje bouřlivý rozvoj techniky, chybí mu celkový pohled na přírodu, a proto má destruktivní důsledky. Autor předpokládá, že krize životního prostředí, která existuje již nyní a která byla způsobena vývojem protipřírodní kultury, se musí ještě více vyhrotit, aby věda a filozofie pochopily svůj pravý úkol a spolu s etikou, právem a politikou začaly připravovat „záchranu přirozené uspořádanosti planety, nenahraditelné podmínky biofilní, dlouhodobě možné kultury“ (s. 31).

V následující části knihy se Šmajš zabývá problematikou poznání. Už v jejím názvu konstatuje, že všechny živé systémy poznávají. Toto poznání je vždy do jisté míry omezené, protože má především „praktický“ cíl: získat z životního prostředí takové informace, které mohou sloužit vlastní reprodukci a adaptaci. (Zajímavá je poznámka pod čarou, v níž autor uvažuje o možnosti rozšířit tuto metaforu poznání i na neživé systémy, např. na chemické reakce.) Lidské pojmové poznání a vznik kultury však situaci změnilo a zkomplikovalo v tom smyslu, že člověku umožnily přírodu onticky měnit. Přitom však naše poznání zůstalo druhově omezené (a v tomto smyslu sobecké), takže změny, které kultura přírodě přináší, na ni mají často negativní vliv. Šmajš pak rozebírá tři úrovně poznávání (čtení) skutečnosti: to, které je vepsáno do genů, dále smyslově neuronální (obě jsou společná všem živým bytostem) a konečně to, kterým disponuje pouze člověk, tj. pojmové.

Právě to umožnilo vývoj kultury. Velmi zajímavá je závěrečná část této kapitoly, v níž Šmajš zabíhá do oblasti evoluční gnozeologie, která se nyní stává jeho výzkumným zájmem a tvrdí, že současné filozofie, které běžně používaly protiklad bytí a poznání nepojímaly poznání dostatečně široce: „Poznání není protikladem bytí, nýbrž „zvláštní ontickou procedurou, která pomáhá konstituovat skutečnost“ (s. 46). Přitom klade otázku proč pouze lidské poznání – na rozdíl od poznání ostatních živočichů, které je také druhově omezené – přírodě škodí, místo aby jí spíš pomáhalo, jak to činí právě ostatní biologické druhy. Tuto otázku je nutné zodpovědět, má-li mít „filozofie přežití“ žádoucí praktický účinek, tj. zastavení degradace přírodního prostředí, příp. jeho pomalé zotavení.

Má-li mít „filozofie přežití“ praktický účinek, musí s ní také být lidé důvěrně seznámeni. Proto se ve čtvrté kapitole zabývá Josef Šmajš problematikou vzdělání, a to zejména na středních a vysokých školách. Kritizuje její dosavadní koncepci, která je zaměřena na využití dílčího poznání podávaného nám speciálními vědami především k technickému ovládnutí přírody. Ale nejenom lidé se středoškolským vzděláním a vyšším by měli být seznámeni s tzv. ontologickým minimem, jehož jedenáct tezí autor knihy formuluje a jehož obsah je stručným vyjádřením jeho názorů na roli přírody a kultury. Poukazuje na složitost dnešního poznání. Adekvátnímu pochopení skutečnosti mj. brání naše adaptace na umělé a technikou proniknuté životní prostředí a fakt, že dnešní spotřební elektronika je vytvořena tak, že pro technicky nevzdělaného člověka není možné pochopit její podstatu a s tím i vůbec podstatu vztahu kultury a přírody.

V páté kapitole se Šmajš věnuje podstatě řeči a její provázanosti s kulturou. Nejprve nastiňuje proces vzniku řeči a pak se zabývá jejím vztahem k sociokulturní informaci. Poukazuje na kulturní podmíněnost řeči a zabývá se některými problémy, které s ní souvisí, např. problémem nejednoznačnosti slov. Zkoumá i jevy, které vznikly nejprve se vznikem písma, pak knihtisku a konečně s rozvojem masových sdělovacích prostředků. Zdůrazňuje skutečnost, že díky všem těmto skutečnostem, a zejména poslední z nich, se snižuje přímý kontakt člověka s přírodou a v podstatě i schopnost člověka samostatně a kriticky přemýšlet, která se projevuje v mnoha oblastech soukromého i veřejného života. Negativně působí i proces globalizace. Proto Šmajš požaduje změnu základní ideje vzdělání v dnešní společnosti.

K tomu má – podle šesté kapitoly – přispět i popularizace filozofie. Lidé by měli být informováni o vztahu mezi přírodou a kulturou a o změnách, které byly posíleny po průmyslové revoluci, tj. v 19. a 20. století a které přispěly ke zrychlení degradace přírodního prostředí. K tomu lze využít i popularizaci vědy. Ale nejedná se o popularizaci vědy jako dílčích hodnotově neutrálních poznatků v obvyklém smyslu. Šmajš požaduje, aby v jejím rámci byli lidé vedeni především k poznání funkce vědy v kultuře a společnosti a tím i k poznání spolupůviny vědy za dnešní krizový stav světa. To je vzájemně spjata i s politickým rozhodnutím: politikové by měli rozhodnout o změně vzdělávacích struktur, která by tento druh popularizace umožnila a tato popularizace by naopak mohla ulehčit přijetí těch zásahů do společnosti, které by protipřírodní chování člověka omezily a v konečném účinku je transformovaly v jednání biofilní. Zde opět Šmajš vidí nezastupitelnou úlohu filozofie.

Místo závěru je v knize opět publikována Nájemní smlouva se Zemí.

Josef Šmajš se ve své nové knize bezesporu dotýká životní otázky dnešní společnosti. Můžeme s ním nesouhlasit v dílčích otázkách, např. dokonce i v tom, zda chování předlidských živých bytostí vždy Zemi prospívalo, ale nezbude nám než souhlasit s tím, že pozemská příroda je v ohrožení, a to zásluhou člověka. Může nás iritovat Šmajšův proklamativní styl spojený i s tím, že na některých místech sklouzává ke ztotožnění vývoje přírody, příp. přírody samé s bohem, ale v porovnání s nastiňeným problémem jde o věci nepodstatné. Problémem možná zůstává optimistické vyznění knihy, přesvědčení, že lidé si nakonec uvědomí nebezpečnost svého jednání a změni je. I když se možná setkáváme s počátky takového porozumění i na nejvyšší politické úrovni (např. Kjótský protokol), je otázka, zda tato politická rozhodnutí nezůstanou proklamativní tváří v tvář samovývoji společnosti a kultury, která vysoce oceňuje ekonomický zisk a konzumantský styl života.

A ještě jednu významnou věc kniha Josefa Šmajše přináší: Je to nové definování funkce filozofie jako vědění daleko bližšího životu lidí, než se – na základě běžné filozofické produkce – zdá.

Ivana Holzbachová